

Aleksandar Palavestra

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
aleksandar.palavestra@gmail.com*

Monika Milosavljević

*Odeljenje za arheologiju
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu
monika.milosavljevic@gmail.com*

Grobovi sa Vinča u istraživanjima Miloja M. Vasića*

Apstrakt: Miloje M. Vasić smatra se ocem osnivačem srpske arheologije, a arheološki lokalitet Vinča uzoritim primerom istraživanja. Cilj rada je da se Vasićevo delo kontekstualizuje kroz metode istorije nauke i istorije ideja na primeru iskopavanja grobova na Vinči. Reč je o analizi stare evidencije, na osnovu arhivske građe koja svedoči o terenskoj arheološkoj dokumentaciji. Problematizuje se povezanost autoriteta i otkrića, kao i sekundarnog pozicioniranja srednjovekovnih grobova na Vinči u odnosu na one koji su Vasiću bile u fokusu. Ovakvo postavljanje prioriteta odrazilo se na dalji razvoj arheologije u Srbiji, tako da je srednjovekovna arheologija stavljena na marginu.

Ključne reči: istorija ideja, arheološko dokumentovanje, iskopavanje, grobovi, Vinča, srednji vek, arhivska građa

Da je kojim slučajem srednjovekovno groblje u Vinči kopano sa onom pažnjom kao groblje kod Belog Brda u Hrvatskoj, i na isti način publikovano, dalja istraživanja, saznanja i proučavanja o srednjovekovnoj materijalnoj kulturi u Srbiji, uočavanja njenih vrednosti i karakteristika, imala bi sasvim drugačiji tok i rezultate. Posledice ovoga propusta osećale su se decenijama u našoj srednjovekovnoj arheologiji...
(Marjanović-Vujović 1986, 108–109)

* Rad je nastao kao rezultat rada na projektu „Arheološka kultura i identitet na Zapadnom Balkanu“, koji je finansiralo Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 177008). U radu su korišćeni rezultati istraživanja doktorske disertacije „Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji“ Monike Milosavljević. Autori izražavaju veliku zahvalnost Arheološkoj zbirci Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu i Narodnom muzeju u Beogradu za ustupljenu arhivsku građu. Rad je posvećen dr Marku Popoviću (1944–2020), s kojim su oboje autora imali čast i zadovoljstvo da saraduju.

Uvod

Obimna arheološka istraživanja i interpretacija Vinče u prvoj polovini XX veka vezuju se za ličnost Miloja M. Vasića, tvorca srpske arheološke nauke (Srejović 1984). Ovakva karakterizacija prvog istraživača Vinče približava nas razumevanju razloga zbog kojih, njegova otkrića imaju neprolazan značaj“ (Nikolić, Vuković 2008, 85), uprkos neprihvatljivosti njegovih zaključaka da je Vinča zapravo jonska kolonija. Uvreženo je mišljenje da je Vasićeva interpretacija postepeno klizila od tačne (prema kojoj je reč o neolitskom naselju), ka netačnoj i ekstremnoj (koja podrazumeva ideju o jonskoj koloniji Vinči). Nakon detaljnog iščitavanja Vasićevih ranih naučnih radova (1900–1908), može se reći da je on još pre prvih iskopavanja Vinče 1908. godine bio uveren u egejski karakter Vinče (Palavestra 2012). Proističe da Vasićeve ideje nisu posledica samo specifičnih političkih okolnosti, kakvi su žalosni događaji u Prvom svetskom ratu, koji su navodno proizveli emotivni raskid sa germanskim svetom, što je zatim dovelo do regresije u Vasićevim shvatanjima i interpretacijama. Takođe, nije reč o razočaranju u kolonijalistički sindrom kod engleskih arheologa tridesetih godina XX veka. Odnosno, ne može se reći da čudne interpretativne promene nastaju pre svega usled neminovnosti starenja i samotništva, niti zavodljivosti ideje kojoj se istraživač na kraju nije mogao odupreti (Srejović 1984, 29). Jonska kolonija Vinča nije posledica afekta, već dugo promišljan, strukturiran, svesno osmišljen idejni sistem. Njega je danas vrlo teško razumeti, naročito zbog specifičnog sakralnog odnosa prema autoritetu Miloja M. Vasića u tradiciji srpske arheologije. Zahvaljujući shvatanju njegovog lika kao mitskog i praotackog, njegove ideje se na specifičan način prevode i prenose kroz istoriju discipline (Milosavljević 2015).

Čitanjem radova Miloja M. Vasića, može se izgraditi mnoštvo arheoloških svetova i tema koji su našoj disciplini ostali nepoznati. Shodno donedavnom razumevanju istorije arheologije, kao usputne teme kojom se arheolozi bave uglavnom povodom proslave određenih jubileja, kompleksnost disciplinarne prošlosti je uglavnom predstavljena kroz kratke pregledne radove. Istorija srpske arheologije sagledana u celini se, zbog toga, zamišlja kao jednolinijski tok (Babić 2011, 565–573; Bandović 2012, 869–871). Na tom logičnom putu razvoja arheoloških znanja o prošlosti, u našoj sredini kao temeljno delo stoji Vasićevo iskopavanje Vinče.

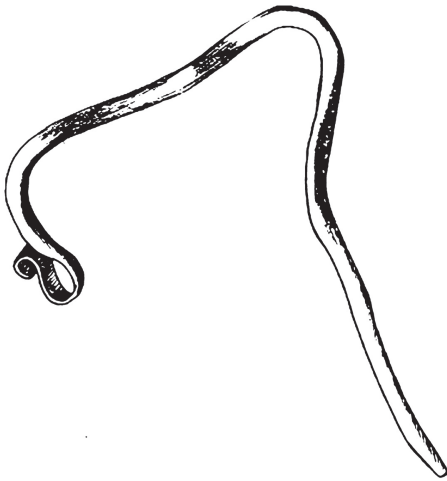
Vasić kao mitski heroj i neosporni disciplinarni autoritet je, dakle, najpre zamišljen kao istraživač praistorijske Vinče. Značaj ovog lokaliteta je postavljen kao aprioran i neosporan, te je i samo zakopavanje prvog ašova na ovom mestu ono što dovodi do otkrića. Upravo iz tog razloga se bavljenje „preistorijskom Vinčom“ među drugim temama i interesovanjima smatra prioritetom. Međutim, moglo bi se reći da, terenskim istraživanjima, Vasić nije otkrio ono što bismo na

prvi pogled očekivali. I pre prvih iskopavanja ovog lokaliteta, on je bio uveren da je ovo praistorijsko arheološko nalazište važan deo egejskog sveta, odnosno „grandiozna emanacija bronzanog doba Egeje“ (Palavestra 2012, 674). Dakle, nije reč samo o krajnjoj interpretaciji i datovanju, aspektima koji se kod Vasića smatraju pogrešnim, već i o dokumentovanju artefakata i kulturnih slojeva koje ne može biti nezavisno od istraživačkih zamisli. U korpus posledica Vasićevog pristupa potpada i tretman srednjovekovnih grobova na Vinči, kao i drugih grobnih celina. Mora se naglasiti da Vasić, u uslovima slabog finansiranja arheologije i malog broja delatnika, nije imao mnogo izbora – pa se fokusirao na ono što je sam procenio kao polje rada od najveće važnosti (Milosavljević 2015).

Vasićev doprinos razvoju srednjovekovnih studija ipak obuhvata značajne radove. Pisao je o srednjovekovnim spomenicima, iako uglavnom iz perspektive istorije arhitekture i umetnosti. Takođe, još od najranijih iskopavanja konstatovao je prisustvo srednjovekovnih slojeva na brojnim praistorijskim nalazištima (Čorović-Ljubinković 1983, 30).

Međutim, tema u ovom radu je znatno uža i komplikovanija od ideje da je Vasić favorizovao praistoriju na uštrb srednjeg veka. Reč je o problematizovanju načina iskopavanja, dokumentovanja i interpretiranja kroz uporedni odnos tretmana praistorijskih i srednjovekovnih grobova na lokalitetu Vinča u Vasićevom radu. Teorijsko-metodološku osnovu za ovu analizu predstavlja pristup Gevina Lukasa (Gavin Lucas), koji se bavi proizvodnjom arheološkog znanja kroz analizu tekstova koje arheolozi stvaraju. Naročitu pažnju Lukas posvećuje arheološkoj dokumentaciji sa iskopavanja, koja se razlikuje od svih drugih arheoloških tekstova kojima se stvaraju naknadne interpretacije. Naime, on smatra da dodatna vrednost terenske dokumentacije predstavlja to što ona svedoči o pristupnosti istraživača na terenu, te opservaciji koja proističe iz neposrednog uočavanja tokom iskopavanja. Zbog toga je u odnosu na druge vrste tekstualnog štiva, poput članaka i knjiga, terenska dokumentacija svojevrsno „svedočenje“ o stvaranju evidencije. Iako i procesni i postprocesni arheolozi smatraju da je dokumentovanje opterećeno paradigmom, arheološki zapis ima aspekt koji je nezavisan od bilo čega drugog i, prema tome, u njegovom dokumentovanju se mora etički postupati (Lucas 2019). Da kritici koja je ovde izložena ne bi bio pripisan prezentizam, istraživanje je oslonjeno i na perspektivu Roberta Čepmena (Robert Chapman) i Alison Vajli (Alison Wylie) o istraživanju stare arheološke dokumentacije, koji napominju da se stari podaci ne mogu uzimati „zdravo za gotovo“ već da je neophodna njihova rekontekstualizacija da bi se iz stare evidencije izvukli novi podaci. Rekontekstualizacija podrazumeva razumevanje metoda rada, disciplinarnih praksi, načine podučavanja i finansiranja – odnosno sve ono što je podrazumljivo u kontekstu istraživanja u prošlosti što utiče na stvaranje evidencije (Chapman, Wylie 2016, 93–136).

Neželjeni grobovi

Slika 1. Slučajni nalaz bronzane „slepoočnice“ iz Vinče (Vasić 1906)

Miloje Vasić se susreo sa srednjovekovnim nalazima na Vinči još pre nego što je i započeo iskopavanje ovog lokaliteta. U *Starinaru* za 1906. objavio je jedan slučajan nalaz bronzane „S“ karike ili „slepoočnice“ (Slika 1) (Vasić 1906, 55–56, 58, nap. 9, sl. 19). Ironijom sudbine to je takoreći jedini srednjovekovni nalaz s Vinče koji je on ikada objavio, iako je decenijama iskopavao ovaj lokalitet, u čijim se gornjim slojevima vazda susretao s brojnim srednjovekovnim grobovima i najverovatnije s ostacima jedne grobljanske crkve. To su bili delovi velike srednjovekovne nekropole, čiji su pravi značaj i veličina utvr-

đeni tek novijim istraživanjima Vinče krajem XX veka (Marjanović-Vujović 1981, 1984, 1986). Vasić je 1906, prilikom objavljivanja „S“ karike dalekovido i tačno napisao da je na Vinči, osim praistorijskog naselja, za koje je već znao iako ga još nije iskopavao, postojala i srednjovekovna nekropola, odnosno kako piše „starosrpski grobovi“ i da nalaz verovatno potiče iz jednog od njih. Takođe je napomenuo da se na istom mestu nalaze ostaci i temelji zgrade, koju je identifikovao kao ruševine manastira Vinča, kojeg je sagradio despot Stefan Lazarević (Vasić 1906, 56, nap. 9). Vasić će kasnije u terenskim dnevnicima („žurnalima“) i u više radova istrajavati na tezi da su ostaci građevine na Belom brdu/bregu u Vinči ruševine despotovog manastira. Tek je 1980. Gordana Marjanović-Vujović ubedljivo pokazala da je taj manastir bio na sasvim drugom mestu (Marjanović-Vujović 1981).

Vasić počinje da iskopava Vinču 1908. godine. U redovnom izveštaju o delatnostima Narodnog muzeja, koji je podneo Srpskoj kraljevskoj akademiji, nema pomena o srednjovekovnim grobovima s ovog lokaliteta (Vasić 1909). Ali, njih je ipak bilo. Spominje ih u ambicioznoj studiji posvećenoj prvoj godini iskopavanja Vinče, objavljenoj u uglednom nemačkom časopisu *Praehistorische Zeitschrift*. Tu srednjovekovne grobove i ostatke „manastirske crve“ koristi kao *terminus ante quem*, za datiranje velikog rova koji je – kako je verovao – poticao iz poznog gvozdenog doba. Srednjovekovne grobove i crkvu je dati-

rao u period XV veka i kasnije, te je isticao da su nastali na već zasutom rovu (Vassits 1910, 25–26). Kao i 1906, Vasić je okvirno datovao crkvu (manastir) i grobove u XV vek i toga će se uporno držati u svim svojim potonjim radovima. Za „starosrpske“ grobove samo veli da su ukopani u taj stariji, docnije nasuti, rov „V“ oblika, na dubini od 0,6 do 0,7 m (Vassits 1910, 25–26). U inventaru Narodnog muzeja zabeležen je 1908. srednjovekovni keramički lonac koji je bio prilog u jednom od grobova (Marjanović-Vujović 1984, 87).

Miloje Vasić se s srednjovekovnim slojem Vinče, koji je mahom sadržavao grobove, nužno susretao samo onih godina kada je kopao površinske i gornje slojeve lokaliteta. To su 1908, 1911, 1912. i 1933.¹ Kada je 1911. započeo opsežnija istraživanja Vinče, na znatno široj površini nego 1908, Vasić je prvo morao da iskopavanjem prođe kroz sloj srednjovekovnih grobova. U dnevniku za 1911, prvi nalaz koji opisuje je bronzani „sklopivi“ krst, ali je već sledeći artefakt u žurnalu kremenit nož s iste dubine (0,4 m), pa nešto dublje, deo statuete (Žurnal², 22. 6. 1911, 2). Vasić je iskopavao kaskadno, veoma brzo se spuštajući u dubinu, da bi potom širio svoje „rovove“, tj. spojene sonde. Redosled iskopavanja i pozicije „rovova“ nije beležio na nekom situacionom planu, a u žurnale je unosio artefakte redom, kako su mu pristizali na priručni terenski pisači sto. Tako se, jedan uz drugi, u dnevnicima opisuju artefakti sa sasvim različitih kota, vertikalno razdvojeni čak i po nekoliko metara jer je istovremeno iskopavao više „kaskada“ nejednakih dubina. Koliko su one bile međusobno udaljene u horizontalnoj ravni i gde su zapravo nalaženi artefakti koje je u dnevniku opisivao takođe nije poznato. Naime, ukoliko je početkom iskopavanja 1911. uopšte i postojala kvadratna mreža, Vasić se u dnevniku na nju nije pozivao.³ Takva tehnika, „kaskadnog“, a kasnije i „širokog“ iskopa koju je Vasić primenjivao na Vinči zahteva vrlo doslednu prostornu organizaciju i preciznu dokumentaciju horizontalnih i vertikalnih ravni, odnosno detaljne planove, jedinstvenu kvadratnu mrežu (ili kakvu drugu pomoćnu prostornu mernu konstantu) i pomno praćenje stratigrafije. Nažalost, sve ovo je na Vinči uglavnom izostajalo, što je kasnije tumače Vasićevih iskopavanja stavljalo pred mnoge probleme i dileme (Palavestra 2020, u štampi).

¹ Vasić je Vinču iskopavao 1908, 1911, 1912, 1913, 1924, 1929, 1930, 1931, 1933. i 1934.

² Vasićeve dnevnike ovde obeležavamo kao Žurnal, uz datum i broj strane.

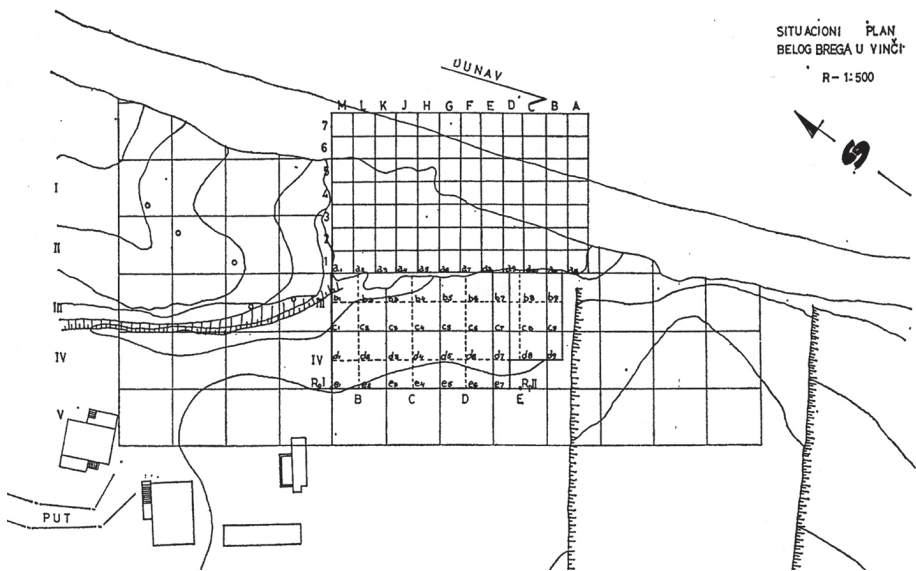
³ U toku kampanje 1911. Ante Mudrovčić je napravio plan iskopane površine s prvom kvadratnom mrežom, koji je sačuvan u Narodnom muzeju u Beogradu. O planu svedoči Vasić 2. septembra 1911. kada zapisuje: „Anta je dovršavao izvlačenje grundrisa raznobojnim tušem što je i juče radio“ (Žurnal, 2. 9. 1911). Nažalost u dnevniku za 1911. se nigde ne poziva na kvadratnu mrežu s tog plana. Uostalom, već naredne godine ju je promenio. O Vasićevim kvadratnim mrežama će biće govora kasnije (O Anti Mudrovčiću v. Bandović i Mitrović 2015).

Sa srednjovekovnim grobovima se ponovo susrećemo tek 4. avgusta 1911, kad ih istraživač Vinče spominje tek uzgredno: „Na 0.90 cm ispod površine terena, a isto tako ispod srednjovekovnih grobova, nađena je jedna jama...“ (Žurnal, 4. 8. 1911, 30). Istog dana napominje da gvozdeni ekseri koje pronalazi „mogu poticati od ukovanih sanduka mrtvačkih od srednjovekovnih mrtvacu čiji se grobovi nalaze do ove dubine“⁴ (Žurnal, 4. 8. 1911, 34–35). Sutradan je Vasić došao do otkrića koje mu se savršeno uklapalo u već zamišljenu nisku hronologiju Vinče – do suda s gvozdenim obručima (verovatno drevena vedrica). Tim povodom je u dnevniku vrlo detaljno opisao stratigrafsku poziciju ovog nalaza, napominjući da je nađen na koti 2,16, ispod lepa, a da je: „još važnija okolnost što najdublji konstatovani grobovi nisu dublji od 1.50 m ispod površine na dotičnom mestu.“⁵ Sloj je dakle bio nepovređen što je za stratigrafiju i datiranje vrlo važno“ (Žurnal, 5. 8. 1911, 38). Drugim rečima, odbacio je mogućnost da bi posuda s gvozdenim obručima mogla biti srednjovekovna. Od početka istraživanja Vinče, Vasić je posebno obraćao pažnju na sve metalne predmete koji bi potvrdili njegovo uverenje da nije reč o neolitskom lokalitetu, već o naselju egejskih kolonista iz kasnijeg doba. Pošto je metalnih nalaza bilo malo, docnije je pribegao objašnjenju da su mnogi keramički i kameni predmeti iz Vinče samo periferna, varvarska imitacija metalnih uzora (Milosavljević i Palavestra 2016, 796). Par dana posle pronalaska posude s gvozdenim obručima, zapisuje u dnevnik da na dubini od 1,40 prestaju (srednjovekovni) grobovi, a da je na dubini od 1,60 nađen fragment rimske cigle za cev, ali i komad „docnije ćeramide“, te podseća „da je to ispod ruševine crkve ispod grobova, te je moglo od njih preostati“ (Žurnal, 7. 8. 1911, 45). Konačno, spominje i nalaz vrha gvođenog koplja, kao i novca iz Konstantinovog vremena i dovodi ih u vezu sa slojem „do koga dopiru srednjovekovni grobovi“ (Žurnal, 9. 8. 1911, 50, 51). Zanimljivo da je pored koplja, koje je i skicirao, naknadno, 1949. dopisao „harpun“. Nije retkost da u žurnalima, i nekoliko decenija kasnije, Vasić *post festum* dopisuje svoje komentare i analogije iz novije literature, ili drugačija tumačenja artefakata (Palavestra 2020, u štampi).

Naredne 1912. godine, Vasić je proširio površinu koju je iskopavao, te je skidajući i slojeve od vrha ponovo nalazio srednjovekovne grobove. Tako već prvog dana iskopavanja beleži da otvara nove površine: „U ovom prostoru nađeno je 5 ostataka od 5 skeleta, jako oštećenih (nešto bolje očuvane samo lobanja i

⁴ Tj. do kote 1,20 m.

⁵ Vasić je od početka do kraja iskopavanja na Vinči (od 1908. pa sve do 1934.) imao tri sistema merenja dubine koja je koristio bez jasnog kriterijuma: 1. kotiranje instrumentom od „nule“, koja nije uvek bila ista (recimo 1912. je podignuta za 17 centimetara u odnosu na 1911 – v. Žurnal, 16. 6. 1912, 15), 2. linearno merenje od površine zemljišta na datom mestu i 3. brojanje otkopnih slojeva, približne debljine od 10 centimetara. Ovo će, takođe, kasnije stvarati priličnu zabunu u interpretacijama.

Slika 2. Rekonstrukcija Vasićeve kvadratne mreže (Marjanović-Vujović 1981, 197, sl. 1)

kičma). Skeleti su bili orijentisani IZ s glavom na Z. Oni su ležali u D8, 4D, po jedan, u 5C, dva kostura, a u B6 jedan. Verovatno iz ovih grobova potiče jedan bakaran novac, mali tipa Konstatinovog doba.“ (Žurnal 11. 6. 1912, 2). U oči odmah upada referisanje na kvadratnu mrežu. To međutim nije ona Mudrovčićeva kvadratna mreža iz 1911, koja uostalom nije ni imala oznake, već nova, zabeležena na neobjavljenim planovima iz 1912, koji se čuvaju u Narodnom muzeju u Beogradu. Upućivanje na kvadrate je u žurnalima, u mnogim slučajevima, pre zbunjujuće nego što razjašnjava pozicije objekata. Na ovom mestu se ne može detaljnije ulaziti u problem Vasićevih kvadratnih mreža i planova. Mora se, međutim, istaći da su na Vinči postojale najmanje tri kvadratne mreže.⁶ Dve su bile iz 1912 – jedna sa slovima od A do M (približno, od juga ka severu) i brojevima od 1 do 8, (približno, od zapada ka istoku, odnosno od vrha tela do dunavske obale), i druga slična njoj, ali, začudo, bez slova I. Rekonstrukcije Vasićeve mreže koje su naknadno pokušali da naprave Borislav Jovanović (Jovanović 1984) i Gordana Marjanović– Vujović (Marjanović–Vujović 1981) počivaju na planovima iz Narodnog muzeja, ali i na Vasićevim vrlo kontradiktornim podacima iz dnevnika, te se ne mogu bez rezerve smatrati kao potpuno tačne i pouzdane (Slika 2). Borislav Jovanović je verovao da je u pitanju jedna te ista kvadratna mreža – ona koju je Mudrovčić postavio 1910,⁷ ali čak nije

⁶ Uključujući i Mudrovčićevu iz 1911.

⁷ Očigledno je mislio na 1911, jer 1910. na Vinči nije bilo iskopavanja.

Slika 3. Ruševine srednjovekovne crkve kod „Bukranion kuće“ 1912.
(Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta)

uvideo ni to da su Mudrovčičeви kvadrati od 5, a oni iz 1912. od 4 metra (Jovanović 1984, 24).

U kvadratima 5B, 5C, 6C, 6D, 7C i 7D, koje je Vasić 1912. tretirao kao nove otvorene površine (Žurnal, 11. 6. 1912, 2), još 1911. godine bile su iskopane kuće i peći poznate s Mudrovčičevog plana i brojnih fotografija. Iskopavanjem u kvadratima 5C ili B6, pa i u D8, nikako se nisu mogli naći srednjovekovni skeleti *ispod* neolitskih kuća i peći. Uostalom same dubine nalaza, koje beleži u dnevniku (od 30 do 60 cm), sugerišu da je Vasić zaista iskopavao nove površine. Jedino bi kvadrat D4 (ili kako piše 4D) mogao da bude u okviru tih *novih površina* koje je 1912. otvorio zapadno od iskopa 1911, ali ostali pomenuti kvadrati ne. Vasić čak spominje i ostatke (crkvenog) zida, oko koga su skeleti, „u novom zasečenom rovu do bresta“, dakle na vrhu tela (Žurnal, 14. 6. 1912, 8). No, već sutradan piše da je (isti?) zid u kvadratima GH8 na koti 0,48 (Žurnal, 15. 6. 1912, 10). Kvadrati GH8 su, prema planu iz 1912, sasvim na ivici obale Dunava (dakle na suprotnoj strani od bresta), na površini koja je, prema Mudrovčičevom planu i fotografijama, već bila istraživana prethodne godine pa je teško pretpostaviti da je tu kota mogla biti 0,48. Gordana Marjanović-Vujović ipak smatra da su objekti u kvadratima GH8 ostaci srednjovekovne crkve, koja bi onda, sudeći po njenom rekonstruisanom planu, bila sasvim na obali, odnosno prema kvadratnoj mreži delom i u Dunavu (Marjanović-Vujović 1981, 196). Ono što

Slika 4. Srednjovekovni skeleti s Vasićevih iskopavanja 1912.
(Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta)

je Vasić smatrao za ruševne srednjovekovne crkve vidi se na fotografiji iz 1912. koja prikazuje „Grundris II“. To mesto se može identifikovati i na planovima iz Narodnog muzeja u kvadratima B5, C5, B6, C6, a Vasić ga crta i u dnevniku (Žurnal, 26. 6. 1912, 30). Sam piše po fotografiji i ukazuje na „granicu ruševine crkve“, koja je jugozapadno od Bukranion kuće („Grundrisa II“), blizu vrha tela (Slika 3).

Vasić u žurnalu za 1913. godinu više nijednom ne spominje kvadrate, niti kvadratnu mrežu. Ona ne postoji ni 1924, a od 1929. prostor se na vinčanskom iskopavanju meri sasvim drugačije – „glavnom osovinom“. Kvadratna mreža (i to ne ista kao ona iz 1912, već pomerena za metar-dva), vaskrsava sasvim neočekivano na nekim ilustracijama u prvom tomu *Preistoriske Vinče* (Vasić 1932b, 14, sl. 17).

No vratimo se srednjovekovnim grobovima. Sačuvana je jedna fotografija koja prikazuje upravo otvaranje novih površina 1912, na vrhu tela, zapadno od iskopa 1911. (Slika 4). Skelet s fotografije se može identifikovati i u žurnalu, zahvaljujući tome što je grob presekao ognjište koje je Vasiću bilo važno: „Gornje ognjište prekinuto je skeletom u C4, orijentovanom IZ s glavom na Z. Ruke su bile prekrštene na prsima, a glava ležala na levoj strani. Noge oštećene. Glava skeleta na 2.26“ (Žurnal, 12. 6. 1912, 4). Na fotografiji je očigledno da noge nisu „oštećene“, nego potpuno odsećene iskopavanjem. Takođe padaju u oči

i ostaci barem još jednog skeleta, dalje ka zapadu i baraci, uz profil. O njemu nema pomena u dnevniku. Takođe, donekle zbunjuje kota od 2,26, mada je nezahvalno procenjivati dubinu na osnovu fotografije, a pogotovo zato što ne znamo gde je bio Vasićev nulti reper. Doduše u dnevniku se spominje merenje kota „od koca pred barakom“ (Žurnal, 18. 6. 1912, 18). Više zbunjuje drugi skelet bez glave, otkriven istog dana (12. 6.) za koji Vasić tvrdi da je u kvadratu C7, na koti 2,20. Kvadrat C7 je blizu obala Dunava, mnogo niže od vrha tela, a već je bio iskopavan prethodne godine, što se vidi na Mudrovčićevom planu. Teško da bi kota tog groba mogla biti viša od onog na vrhu brda. Iz sve te zbrke oko kota, Vasić izvlači jedan prikladno zbunjujući zaključak: „Prema ovome ima dva sloja grobova s razlikom od 50–60 cm – ali su svi grobovi srednjovekovni“ (Žurnal, 12. 6. 1912, 5). Nije jasno na koja dva nivoa srednjovekovnih grobova misli? Moguće na ove iz 1912. i one 1911, za koje je pisao da prestaju na koti od 1,50 m.

Prilikom proširivanja iskopa 1912, Vasić pominje još neke srednjovekovne grobove i nalaze. Tako u žurnalu piše o novcu Đurđa Smederevca, u grobu južno od zida (praiistorijske kuće), koja mu je bila u fokusu istraživanja i čiji je pod bio na koti 1,76 (Žurnal, 13. 6. 1912, 6). Takođe opisuje južno od te kuće i: „pravilno orijentovan kostur ZI s glavom na Z. Njegova kota 1.96; ranije oštećena. Pored glave nađeno je 5 većih i 5 sitnih komada srebrnog novca Đurđa Smederevca. Grob spada u dublje, dakle stariju grupu grobova koji prema ovom nalasku pripadaju XV veku. U istom nivou pronađene su dve staklene flaše već poznatog oblika“ (Žurnal, 13. 6. 1912, 6, 7). Sutradan, ponovo ispod nivoa praiistorijskog lepa (ali, razume se, ne ispod lepa), pronalazi još srednjovekovnih grobova koji su očigledno bili ukopani u neolitski sloj i oštetili pod kuće. Vasić napominje: „ispod ovog nivoa nađeni su opet kosturi, a u istom stratumu nađene su tri male slepljene parice kao što su i one koje su juče nađene s novcima Đurđa Smederevca. U juče zasečenom rovu do brešta nađeni su ostaci temelja od zidova zidani lomljenim kamenom i krečom. Oko zidova i između njih nađeni su skeleti, ali ne i ispod njih“ (Žurnal, 14. 6. 1912, 8). Kao što je već navedeno, sutradan piše da se ostaci zida (nije jasno da li tog istog): „nalaze u kvadratima GH8 na koti 0,48⁸ a visoki su bili oko 10 cm, u blizini ovih zidića i pored njih nađeni su fragmenti rimskih kukaša.⁹ Ispod zidova nađeni su skeleti u neredu, a na dubini od 1,70 ispod površine (a to je skoro i od kote 0¹⁰ nađena su staklad

⁸ Kao što je već napomenuto kvadrat GH8 je prema planovima na obali Dunava gde teren znatno pada i nije nikako mogao imati kotu 0,48.

⁹ Nije jasno šta je podrazumevao pod fragmentima rimskog „kukaša“. U rečnicima SANU, JAZU i Matice srpske navodi se da je kukaš vrsta parazitskog crva, što sigurno nije značenje koje je Vasić imao na umu.

¹⁰ Ponovo upotrebljava dvostruko merenje, od površine i od 0, koje su u ovom slučaju skoro iste.

običnog oblika“ (Žurnal, 15. 6. 1912, 10). Prilično je nejasna horizontalna i vertikalna pozicija tih grbova, i njihov odnos prema zidu, naime da li su ispod njega ili samo na nivou koji je niži od njega? O zidu crkve i njegovoj poziciji bilo je ranije govora. Ovo je manje više sve što je o srednjovekovnom sloju Vasić uneo u dnevnik 1912, a istovremeno je i najdetaljniji terenski izveštaj o srednjovekovnim nalazima na Vinči koji je pružio pre 1933. Iako je pomno crtao i opisivao praistorijske predmete, srednjovekovne grobove i novac nije, kao ni staklene flaše i „staklad“, za koje samo navodi zagonetni opis da su „već poznatog“ i „običnog“ oblika. Kada je 2. jula oboren brest otvorena je još jedna nova površina, ali se tu srednjovekovni grobovi uopšte ne spominju (Žurnal, 2. 7. 1912, 39).

Iskopavanja 1913, kao i ona obnovljena 1924. Vasić je sprovodio na većim dubinama površina koje je prethodnih godina već istraživao. Nije otvarao nove „rovove“, pa nije ni nailazio na srednjovekovni sloj s grobovima. Slično je bilo i na iskopavanjima 1929, 1930. i 1931. Tek 1933. je otvorio dva nova „rova“ – sonde P i G.¹¹ Sonde su se nastavile na prethodno otkopani prostor – rov P na severozapadnoj, a rov G, na jugozapadnoj strani (ovaj drugi je praktično pratio liniju nekadašnjeg iskopavanja iz 1908. godine) (Nikolić 2006). Već prvog dana iskopavanja našao je „na mestu gde je bila sazidana crkva, na proste srednjovekovne grobove u neredu s očuvanim kostima“, mada ne navodi da li u sondi P ili G (Žurnal, 8. 8. 1933, 3). Već narednog dana, međutim, piše da je na imanju Pere Simonovića (dakle u rovu P), otkriven „veći broj srednjovekovnih srpskih grobova“, a da su „u dva takva groba nađeni sitni bronzani novci iz rimskog doba (III i IV. v. po Hr.), koji su bili stavljeni u grobove pokojnika“. Takođe napominje da su često bile otkrivene samo ljudske kosti u neredu, da je u jednom „ženskom“ grobu nađen par bronzanih grivni (i) minduša, a da su na drugom mestu ležale tri lobanje, jedna pored druge, te da ima slučajeva da su kosti više pokojnika sakupljene na gomilu i sahranjene (Žurnal, 9. 8. 1933, 4). Vasić 1933. obraća nešto više pažnje na srednjovekovne grobove nego 1912. Čak označava arapskim brojevima grobove u sondi P, a rimskim u sondi G. Piše da su grobovi na imanju Pere Simonovića (tj. u sondi P) nađeni u „neposrednom susedstvu crkve“.¹² Tako saznajemo i da su u grobu 1. pronađene dve bronzane grivne, bronzani prsten s urezanom predstavom i jedna „slepoočnica“; u grobu 13. minduša od bronzane i gvozdeni kovani „jekseri“. U grobovima I i III (dakle u sondi G) takođe su nađene bronzane „S“ karike (po jedna u svakom grobu), a u grobu br. IX srebrna minduša s filigranskim ukrasima. Vasić opisuje i nalaz iz

¹¹ Po imenima bivših vlasnika zemljišta, Pere (Petra Simonovića) i Gospave (Jovanović).

¹² Ovo dodatno potvrđuje napred iznetu tezu da, uprkos Vasićevim zabeleškama iz 1912, crkva nije mogla biti u kvadratima GH8 (tj. na samoj obali Dunava).

sonde G: „jedna minduša od bronzе s granuliranim ukrasom (pet kuglica poređanih oko minduše)“, ali ne i navodi iz kog groba potiče (Žurnal 10. 8. 1933, 4). Iako pobrojava nalaze iz srednjovekovnih grobova, on ih ne skicira na margini žurnala (što čini za većinu praistorijskih nalaza), niti beleži poziciju grobova. U „Skicen bloku 1“ („Skincenbuch 1“), u koji je arhitekta Frederik Boriš 1934. predano skicirao situacije u sondama P i G, nema nijednog crteža koji bi sugerisao poziciju srednjovekovnih grobova, niti njihove detalje. Nema ih ni na dvanaest preciznih Borišovih planova sonde P iz te godine.¹³

Posle navedenih napomena o srednjovekovnim grobovima, Vasić se u dnevniku za 1933. posvećuje praistorijskim nalazima koje obrađuje znatno detaljnije. Srednjovekovnom sloju se vraća još nekoliko puta, ali s dvosmislenim formulacijama. Naime, opisuje „rasuti“ arheološki materijal, mahom keramiku, za koju veli da je nađena: „U dubini srednjovekovnih grobova na imanju P. Simonovića“ (Žurnal, 11. 8. 1933, 8). Nije jasno da li su fragmenti keramike nađeni u grobovima ili u njihovom nivou „tj. u dubini grobova“. Izgleda da je u pitanju ovo potonje, jer se među keramičkim fragmentima spominje i jedan skifos.¹⁴ Slično je i sa, dosta zagonetnim nalazom probušene „đinduhe od smaragda“ koja je nađena „u sloju srednjovekovnih grobova“ u sondi P, ali za koju Vasić nije siguran da li „pripada srednjovekovnim ili starijim preistorijskim grobovima na ovom mestu“. Pod starijim preistorijskim grobovima, verovatno je mislio na bronzanodobne dubovačke urne, koje je tog dana otkrio na približno istom nivou, 0,6–0,8 m), doduše u sondi G (Žurnal, 11. 8. 1933, 9–10). Naredne 1934. godine srednjovekovni grobovi se ne pominju u dnevnicima. Jedino je u „Skicen bloku 2“, Miodrag Mašić, koji je nasledio Boriša u izradi tehničke dokumentacije, obeležio na planu sonde i skici profila sonde P mesto jednog groba – gotovo na samoj površini zemljišta.¹⁵ Na njegovom finalnom crtežu profila, međutim, i taj grob se izgubio.¹⁶

Tretman grobova i drugih nalaza iz perioda srednjeg veka na iskopavanju Vinče od 1908. do 1934. pokazuje da oni Miloju Vasiću, najblaže rečeno, nisu

¹³ „Skicen blok 1“ se čuva u Arheološkoj zbirci Filozofskog fakulteta (AZ, Fond MMV). Osim u skicen bloku, Boriš je uradio i dvanaest veoma preciznih planova različitih nivoa i faza iskopavanja u sondi P. Originali planova međutim nisu sačuvani, već samo njihove kopije na pausu, koje je 1983/4. izradila Svetlana Lazić. Ove kopije se čuvaju u Arheološkoj zbirci Filozofskog fakulteta, a originalima se izgubio trag, iako su 1983/1984. očito postojali (AZ, Fond MMV).

¹⁴ Vasić je, u svetlu svoje interpretacije Vinče kao „jonske kolonije“, praistorijsku keramiku uglavnom krstio grčkim nazivima.

¹⁵ Zanimljivo je da se taj grob ne spominje u Vasićevom dnevniku.

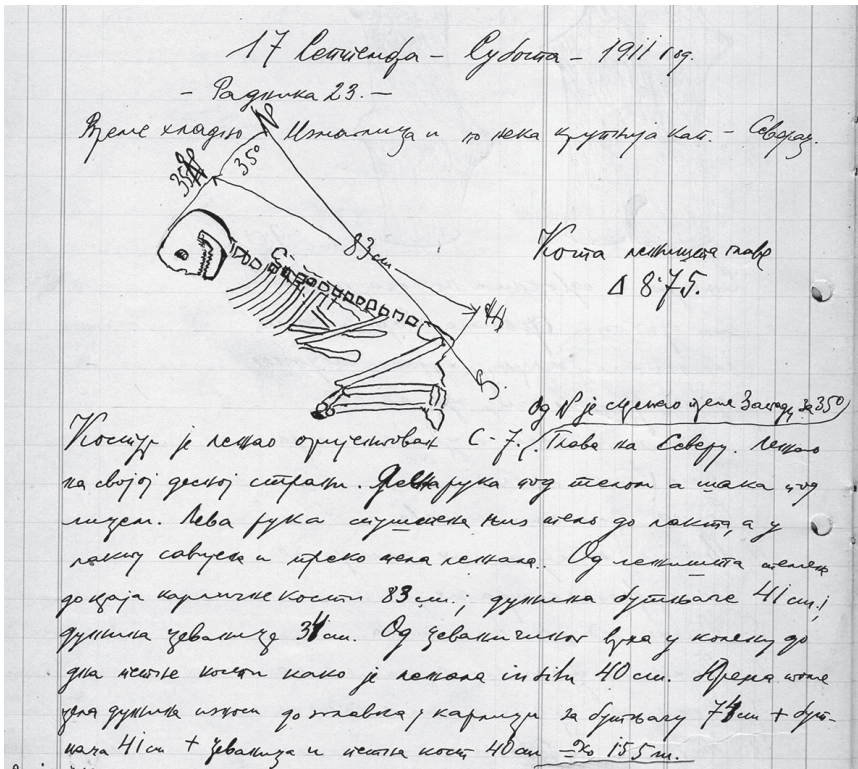
¹⁶ „Skicen blok 2“ se čuva u Arheološkoj zbirci Filozofskog fakulteta (AZ, Fond MMV). Kopije Mašićevih profila sondi P i G čuvaju se u Narodnom muzeju u Beogradu, ali originala nema.

bili podjednako važni kao praistorijski artefakti i objekti, za koje je verovao da će potvrditi njegovu tezu o Vinči, isprva kao o emancipiji bronzanog doba Egeje, a kasnije da predstavljaju dokaz grčke kolonizacije iz VI veka pre n. e. (Vasić 1932, 1948, 1950; Kovačević 1949, 114–128; Milosavljević i Palavestra 2016). Na srednjovekovne grobove je uglavnom gledao kao na neku drugorazrednu, takoreći prirodnu pojavu koju je red konstatovati, ali ne nužno i pridati joj veću pažnju. Očito ih je posmatrao kao izvesnu smetnju i neželjeno usporavanje svojih „pravih“ istraživanja.

Miloje Vasić se na srednjovekovni sloj na Vinči osvrnuo i u svom delu „Žiča i Lazarica“ (Vasić 1928, 21), a onda mu je posvetio jedan poseban članak 1938. godine, o čemu će biti reči kasnije.

Uzgređni grobovi

Osim srednjovekovnih, na Vinči je bilo vrlo malo grobova iz drugih, starijih epoha, ali neki od njih su Miloju Vasiću bili važni i poželjni za njegovu interpretaciju Vinče jer su navodno svedočili o direktnim vezama s Egejom. Druge je tretirao slično „neželjenim“ srednjovekovnim grobovima, kao uzgređnu pojavu, čak iako su bili praistorijski, a pojedini i u dubljim slojevima vinčanskog tela. Godine 1911, osim srednjovekovnih, Vasić je na Vinči otkopao još dva zanimljiva groba. Jedan skeletni „latenski“ grob, na dubini od 1,60 m, orijentisan sever–jug, s glavom na jugu, koji je na grudima imao fragmentovanu gvozdenu fibulu, bronzanu fibulu, a pod levom nadlakticom „ukrasni bronzani kolut“. U grobu je kao priloge pronašao deo kremenog noža, nožicu od statuete, različitu fragmentovanu keramiku ukrašenu tehnikom „udublivanja“, pa i „tesalskog crvenog slikanja“, keramički pršljenak, čak i jednu ćilibarsku perlu nađenu, kao i fibula, na grudima skeleta. Na margini žurnala Vasić je skicirao pršljenak, ćilibarsku perlu i fibule (Žurnal, 10. 8. 1911, 53–54). Na osnovu tih skica nalazi bi mogli zaista biti iz poznog gvozdenog doba. Bronzana fibula ima svoje analogije u nalazima lučnih fibula s petljastom glavom i izduženom pločastom nogom iz okoline Beograda, koje se datiraju u period između I veka pre i I veka n. e. (Vukmanović i Radojčić 1995, 26; Todorović 1971, T. XCV/79). Ćilibar nije karakterističan za ovaj period u Srbiji, ali ga sporadično ipak ima, recimo na Židovaru (Jevtić i dr. 2006, 59; Palavestra i Krstić 2006, 33). Što se tiče keramike, na osnovu opisa moglo bi se pretpostaviti da je tu bilo i neolitskih komada koji su upali prilikom ukopavanja mladeg groba. Drugi grob je Vasić pronašao, kako to često biva, poslednjeg dana kampanje 1911. U pitanju je skelet pronađen na koti 8,75 m, a na osnovu plana iz 1912. u kvadratu J7. Pokojnik je bio sahranjen u zgrčenom stavu, na desnom boku, orijentisan sever–jug, s glavom na severu.

Slika 5. Vasićev crtež i opis groba sa pokojnikom u zgrčenom položaju (Žurnal 17. 09. 1911, 158; Narodni muzej u Beogradu)

U grobu nije bilo priloga, ali ga je Vasić brižljivo opisao i nacrtao, uz pedantno navođenje dimenzija (Žurnal, 17. 9. 1911, 158) (Slika 5).

U odnosu na srednjovekovne, ovim praistorijskim grobovima Vasić je posvetio nešto više pažnje. Osim u terenskom dnevniku, kratko ih je opisao u svom izveštaju Srpskoj kraljevskoj akademiji, gde latenski grob, na osnovu fibula iz „južne Rusije“, datira u II vek pre n. e. ili kasnije (Vasić 1912, 267–268). U *Preistoriskoj Vinči I* piše da ti grobovi nisu pružili „dovoljno pouzdanih podata za detaljniju i tačniju karakteristiku ovog nalazišta“ (Vasić 1932, 26). U *Preistoriskoj Vinči II* latenski grob pominje samo povodom nalaza „nekoliko komada ćilibara“, mada u dnevniku navodi samo jednu perlu (Vasić 1936a, 170). Stariji grob komentariše nešto opširnije, mada „bez dužeg zadržavanja“ u istom, drugom tomu *Preistoriske Vinče*. Tu ponavlja opis iz žurnala, obaveštava čitaoca da fotografija nije uspeła zbog lošeg vremena,¹⁷ te da je u stratigrafskom pogledu

¹⁷ Zaista, u dnevniku napominje da je tog dana bilo hladno, oblačno s izmaglicom i povremenom kišom (Žurnal, 17. 9. 1911, 158).

„zgrčeni kostur“ mlađi od grobnice s dromosom¹⁸ i da je skelet uništen austrougarskim bombardovanjem Narodnog muzeja 1914. godine. Tom prilikom napominje i da su između stratuma ovog groba i sloja zemunica nađene još tri lobanje na kotama 8,9, 9,0 i 9,3 m, za koje je verovao da su pripadale raznim spaljenim pokojnicima, dok na skeletu s kote 8,75 m nije bilo tragova vatre (Vasić 1936a, 35). Treba imati u vidu da je u to vreme (1936, pa i ranije, još od 1933.) Vasić svuda tražio tragove spaljenih pokojnika, koji bi po njegovom mišljenju, bili jedan od krunskih argumenata u prilog tezi da je Vinča jonska kolonija. Inače, skeletni grob s kote 8,75 m je kasnije opredeljen kao neolitski, iz vinčansko-tordoške faze (Garašanić 1973, 80).

Na skali Vasićeve pažnje u kategoriju „uzgrednih“ grobova mogle bi spadati i bronzanodobne, „dubovačke urne“ iz viših slojeva Vinče. Miloje Vasić ih konstatuje prilikom iskopavanja i spominje u žurnalima. S njima je bio dobro upoznat još od iskopavanja Žutog brda. Prilikom iskopavanja „Gospavinog rova“ u Vinči, na koti 0,8 m pronašao je fragmente „šest urni dubovačkog tipa i jedan četvrtast čunast sud“. Fragmente urni opisuje, ne skicira ih u dnevniku, ali zato crta dekorativne motive urezane na njima. Iako napominje da su u pitanju urne, ne spominje tragove pepela i kalciniranih kostiju. Međutim, jedan drugi nalaz mu privlači pažnju. Pored urni je pronašao tri veća kamena i „jedno duže parče – dužine čoveka – pečene zemlje u kojoj je nađen i komadić kalcinirane ljudske (?) lopatice“. Uz to daje i napomenu: „NB! Da li je i ovde spaljivanje izvršeno u blizini grobnih urni kao u Vrulji? Nu mnogo je glavnija druga okolnost da su urne nađene u blizini porušene kuće u kojoj je nađen mangal (?) od pečene zemlje četvrtastog oblika.“ (Žurnal, 11. 8. 1933, 9, 10). Nije sasvim jasno zašto je „mnogo glavnije“ što su urne nađene u blizini porušene kuće? U svakom slučaju, antičko naselje Vrulja na Rodosu (VII–VI vek pre n. e.) bilo je važan izvor Vasićevih analogija i često se spominje u *Preistoriskoj Vinči*.¹⁹ Vasić, dakle, ponovo naglašava mogućnost spaljivanja pokojnika u naselju. U drugom tomu *Preistoriske Vinče* gde posvećuje ceo prvi deo knjige „Oblicima grobova“, postoji i zasebno poglavlje „Urne i pitosi“. Ovde, začudo, uopšte ne spominje dubovačke urne. Naprotiv, piše samo o jednoj navodnoj „urni“ koja imitira grčke metalne vaze, za koju nalazi analogije u Grčkoj (Vasić 1936a, 36). Posude iz bronzanog doba, koje je tokom višegodišnjih iskopavanja pronalazio

¹⁸ O kojoj će biti reči kasnije u ovom radu.

¹⁹ Arhaisko naselje u Vrulji (Vroulia) na Rodosu je trajalo od VII do VI veka pre naše ere. Početkom XX veka iskopavao ga je Karl Frederik Kinč (Karl Frederik Kinch), vođa Danske arheološke ekspedicije na Rodosu, koji je i objavio monografiju o ovom lokalitetu (Kinch 1914; Eriphyle and Schierup, 2017). Miloje Vasić je materijal iz Vrulje rado i štedro koristio kao analogije za nalaze iz Vinče, kako vidimo i u žurnalima, ali još više u *Preistoriskoj Vinči*.

na Vinči, uključujući i one što ih je iz 1933. otkopao i proglasio urnama, sumarno obrađuje u *Preistoriskoj Vinči II* u odeljku „‘Panonska’ keramika“. Tu Vasić piše da je iskopavanje 1933. pružilo pouzdane podatke za stratigrafiju takozvane „panonske keramike“ (sloj između 3,9 i 0,2 m), te da je „panonska“ keramika savremena s bukero keramikom. Ističe da je: „‘panonska’ keramika samo jedna novina u kulturi vinčanskih stanovnika. Njena pojava niti bitno menja, niti prekida dotadašnju kulturu u Vinči. Ona samo bogati vinčinu keramiku novim oblicima i novom vrstom dekoracije, odmenjujući urezane trakaste ornamente sa žigosnim ubodima“ (Vasić 1936a, 135, 136). Mišljenje Rostovceva i Hernesa, da je u pitanju keramika bronzanog doba, Vasić odbacuje i veli da će se ovom prilikom: „zadovoljiti samo napomenom da ‘panonska’ keramika u Vinči niti prekida kulturu, koja je na ovom naselju već postojala, niti se u Vinči ona može tako visoko datirati. ‘Panonska’ keramika je u Vinči najpoznija keramička vrsta, a izrađivana je sve do kraja naselja“ (Vasić 1936a, 136).

Na delu je, opet, Vasićev poznati mehanizam koji mu je omogućavao da Vinču (pogrešno) posmatra kao jednu hronološki kontinuiranu, nedeljivu celinu, pa čak i kao „zatvoren nalaz“ (Vasić 1938a, 31; Palavestra 2011; Milosavljević i Palavestra, 2016). Čak ne propušta priliku da napomene da se ovim nalazima iz Vinče potvrđuje njegovo nekadašnje datiranje Gradca u gvozdeno doba, za šta je tada (opravdano) bio kritikovan, ali je navodno sada (potpuno cirkularnim argumentom) dokazao da je još onomad bio u pravu (Vasić 1936a, 137). Inače, keramikom iz bronzanog doba s Vinče, pa i navedenim urnama, bavio se Borislav Jovanović, koji je verovao da je tu zaista postojala nekropola vatinske kulture (Jovanović 1963). Nikola Tasić je, naprotiv, s dosta argumenata pokazao da je u mlađim slojevima ovog lokaliteta postojalo naselje vatinske kulture bronzanog doba, što su potvrdila i novija iskopavanja Vinče krajem prošlog veka (Tasić 1984, 76–83).

Grobovi i himere

Pred sam kraj iskopavanja 1931. godine (8. avgusta) Miloje Vasić je otkrio pravu arheološku poslasticu – grupu skeleta u najdubljim vinčanskim slojevima (na kotama ispod 11 m). Reč je o čuvenoj „kosturnici“. Za razliku od većine drugih grobova koje na Vinči pronalazio, Vasić je „kosturnici“ pridao veliku pažnju. Numerisao je pokojnike (kosturi 1–9), skicirao u dnevniku njihove položaje, preseke i dimenzije jame u kojoj su se nalazili. Sve faze iskopavanja marljivo je fotografisala Engleskinja Fani Foster (Fanny Foster), koja je 1931, 1933. i 1934. bila član vinčanske ekipe kao fotograf, a njene izvanredne fotografije kosturnice (Slika 6), iskopavanja i keramike objavljene su u drugom tomu *Preistoriske Vinče* (Vasić 1936a). Paralelno s čišćenjem i dokumentovanjem

Slika 6. Fotografija „kosturnice“. Autor Fani Foster
(Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta)

skeleta, Vasić je grozničavo „u hoduu“, tražio intepretacije i analogije za ovaj vanredni nalaz. Uočio je da na nekim lobanjama ima tragova vatre (što je odmah izazvalo analogiju s „Ašurom“) (Žurnal, 8. 8. 1931, 122). U dnevniku spominje i „dromos“ koji će mu kasnije biti važan u interpretaciji kosturnice i povezivanju Vinče s grčkim svetom. Iskopavanje te sezone na Vinči je Vasić završio 11. avgusta, tri dana po otkriću kosturnice. Skelete je, kako veli spakovao u: „koliko se to moglo, zasebne pakete, radi prenosa u Beograd“ (Žurnal, 11. 8. 1931, 130). Koliko je kosturnicu smatrao značajnom vidi se i po tome što je noću, 8, 9. i 10. avgusta pored skeleta ostavljao po dva radnika kao čuvare (Žurnal, 11. 8. 1931, 130). Verovatno je kosture preneo u Arheološku zbirku Filozofskog fakulteta, tada u prostorijama Crkvenog muzeja, što otvara i delikatno pitanje o tome šta je uopšte radio s drugim, srednjovekovnim skeletima? Da li ih je zatrpavao, sahranjivao ili pakovao kao arheološki materijal?

Danas je poznato da kosturnica s Vinče potiče iz starčevačkog perioda i da su pokojnici verovatno stradali nasilnom smrću (Garašanin 1973, 28–29; Tasić et al. 2015, 61; Stefanović et al. 2018). Zanimljivo je pogledati genezu Vasićevih interpretacija kosturnice. U *Preistoriskoj Vinči I* u poglavlju „Vinča i Hiperborejski mit“ piše da kosturnica s devet skeleta iz Vinče ima

oblik grobnice s prilaznim hodnikom (dromosom), te da su u njoj sukcesivno sahranjivani pokojnici duže vreme, sve dok su stanovnici Vinče živeli u zemunicama. Pošto u kosturnici, osim jednog keramičkog pršljenka, nije bilo drugih artefakata, Vasić na osnovu nalaza iz drugih „zemunica“ datira kosturnicu u srednjominojsko doba. Onda nju, formalnim analogijama, vezuje za slične grobnice s dromosom na Delosu (Vasić, 1932, 148). Iz toga izvlači dalekosežne zaključke o kultu *herosa* na Vinči, koji dovodi u vezu s Hiperborejcima, poredeći ga i s grobovima hiperborejskih devica na Delosu i šire, s kultom mrtvih na Kikladima (Vasić 1932, 148–149; Palavestra i Milosavljević 2016, 128–129). U drugom tomu *Preistoriske Vinče*, u poglavlju posvećenom oblicima grobova, autor detaljno opisuje kosturnicu uz pomoć odličnih fotografija Fani Foster. Međutim, interpretacija se menja. Hvatajući se za navodne tragove vatre na nekim skeltima, govori o prelaznom periodu između starijeg običaja sahranjivanja i docnijeg običaja spaljivanja pokojnika, ilustrujući to primerom s ostrva Berezanj na Crnom moru, pored grčke kolonije Olbije (Vasić 1936a, 11). Zaključuje da su kolonisti iz šire oblasti Egeje preneli u Vinču: „oblik grobnice s dromosom za sahranjivanje svojih nespaljenih pokojnika, a pri kraju doba zemunica i upotrebe grobnice s dromosom počeli su spaljivati svoje pokojnike“ (Vasić 1936a, 13). Ovu tezu razrađuje detaljnije i u četvrtom tomu *Preistoriske Vinče*, gde u posebnom dodatku poredi Vinču i Berezanj. Tu tvrdi da su pokojnici zapravo bili sukcesivno sahranjivani u zemunici „Z“ koja je bila pokrivena drvenom konstrukcijom (Vasić 1936b, 150). Vasić insistira na paralelama Vinče i Berzanja, iako je poznati stručnjak za grčku kolonizaciju Crnog mora Elis Mins (Ellis Minns), na koga se Vasić često pozivao, oštro kritikovao ove Vasićeve stavove (Borić 2016). No, Vasić je već 1933/34. uveliko bio pod uticajem sopstvene interpretativne himere – ideje o grobovima spaljenih pokojnika na Vinči.

Na ovom mestu ne može se detaljno ulaziti u sve primere Vasićeve argumentacije kojom je u tomovima *Preistoriske Vinče* 1936. pokušao da utemelji svoju ideju da je su svi slojevi Vinče bili prepuni ostatka grobova sa spaljenim pokojnicima. Uostalom, on je tu svoju ideju, kao i to zašto mu je ona potrebna, sasvim eksplicitno izneo u predgovoru *Preistoriske Vinče II*, gde govori o tri cilja koja su odredila sadržinu knjige:

„Prvi cilj se sastojao u tome da se pokaže da se u vinčinu kulturnom sloju nalaze i grobovi pogrebenih i spaljenih pokojnika, što je neophodno potrebno za razumevanje mnogih specifičnih odlika i pojava u sloju, koje su posledica sahranjivanja pokojnika u samom naselju. – Drugi cilj se sastojao u objavljivanju karakterističnog materijala, koji dokazuje zavisnost ove kulture od kulture istočnih Grka arhajskog doba, što je takođe potrebno za određivanje principijelnog gledišta pri proučavanju Vinče. – Treći cilj je, najzad, bilo objavljivanje materijala za pouzdano datovanje Vinče“ (Vasić 1936a, VII).

Vasiću su, dakle, grobovi spaljenih pokojnika bili *neophodni* da bi pokazao zavisnost Vinče od kulture istočnih Grka. Otuda u drugom, kao i u četvrtom tomu *Preistoriske Vinče* piše o grobnim i sepulkralnim konstrukcijama s ovog lokaliteta, koje su prilično sporne i teško ih je prepoznati u njegovoj originalnoj dokumentaciji. Recimo u grupi keramike iz sonde G, spominje grobove spaljenih pokojnika, čak i kosti lobanje s prilepljenom „ispečenom“ sekrom (Žurnal, 22. 8 1933; Vasić 1936b, 73–74). Frederik Boriš je ovaj nalaz nacrtao u perspektivi, ali se na crtežu objavljenom u knjizi ne uočavaju ni grobovi spaljenih pokojnika, ni lobanja, ni sekira (Vasić 1936b, 73–74, sl. 98). To Vasića ne sprečava da čitav nalaz isprva uporedi s tripoljskim „ploščadkima“ (Vasić 1936a, 166, nap. 186), ali kako mu to hronološki nije odgovaralo, pribegava poređenju s arhajskim nalazima sa Samosa iz VII veka pre n. e. (Vasić 1936b, 73–74).

Vasić grobove spaljenih pokojnika s Vinče uglavnom nije uočavao do 1933/34. godine.²⁰ Oni su mu, međutim, tada postali potrebni kao dokaz prisustva grčkih kolonista u naselju na Vinči jer je to, po njegovim rečima „potpuno prirodno za jednu jonsku koloniju koja se nalazila usred tuđeg varvarskog elementa“ (Vasić 1936a, 57). Uostalom i sam piše da je otkriće grobova sa spaljenim pokojnicima došlo naknadno, posle iskopavanja: „To otkriće nesumnjivo prvoklasne važnosti, ostvareno je samo manjim delom prilikom iskopavanja na samom nalazištu, a većim delom tek pri proučavanju nađenog materijala i posmatranih pojava za vreme iskopavanja. Naknadna posmatranja pri iskopavanju su neophodno potrebna, i ako su ona skopčana s vrlo velikim teškoćama“ (Vasić 1936a, 110).

Vasićeva konstatacija da su nužna naknadna posmatranja iskopavanja, materijala i dokumentacije je, u teorijskom i metodološkom pogledu, bespogovorno tačna. Budući da ne postoji „apsolutni arheološki zapis“, retrospektivno posmatranje zavisi od evidencije (odnosno onoga šta je prilikom iskopavanja istraživač uočio i zabeležio) (Bradely 2015, 24; Lucas 2012, 18–51). Tokom svojih ranijih iskopavanja, koja su bila obojena paralelama s Egejom bronzanog doba, Vasić nije „uočavao“ grobove sa spaljenim pokojnicima. Oni su nenadano počeli da se pojavljuju u njegovoj interpretaciji 1933. i 1934, kada je promenio hronologiju Vinče i počeo da je posmatra kao jonsku koloniju iz VI veka pre naše ere. Nalaz jednog spaljenog pokojnika²¹ iz 1934.²² bio mu je dovoljan da čitav diskurs o spaljenim pokojnicima na Vinči podigne na opšti nivo: „*Svakako je ovo otkriće*

²⁰ Takvi grobovi sa spaljenim pokojnicima nisu uočeni ni prilikom novih istraživanja Vinče krajem XX i početkom XXI veka.

²¹ Koji možda i nije grob, s obzirom na česte požare i spaljivanje kuća u praistorijskoj Vinči.

²² Vasić tada nije prisustvovao iskopavanju zbog bolesti, ali ga je naknadno opisao u dnevniku.

važno i značajno jer ono pouzdano potvrđuje sahranjivanje spaljenih pokojnika u naselju. Na osnovi toga sme se zaključiti da su i druga mesta s pepelom bila grobovi, a mnoga od njih vidna su baš na ovom mestu kulturnog sloja koja će fotografisati g-đica Foster. Inače, u ovom grobu nije ništa drugo nađeno“ (Žurnal, 1. 8. 1934, 24, naglasili A. P. i M. M.).

Kao što smo videli, srednjovekovne grobove na Vinči, koji su mu bili izvesna smetnja, Vasić jedva da je i konstatovao, ali je zato u retrospektivnoj analizi, kada mu je to zatrebalo, u svakoj gomilici pepela počeo da prepoznaje himerične grobove sa spaljenim pokojnicima jonskih kolonista. No, sasvim neočekivano se 1938. godine vratio srednjovekovnim grobovima s Vinče.

Poučna istrajnost „starosrpskih“ grobova

U osamnaestoj knjizi poznatog časopisa *Prilozi za književnost, jezik i folklor*, posvećenog uglednom profesoru Pavlu Popoviću, inače svom dugogodišnjem prijatelju, Miloje Vasić objavljuje rad „Starosrpski grobovi oko crkve manastira Vinče“ (Vasić 1938b). U njemu prvo raspravlja pitanje mesta i osnivanja manastira Vinča, za koji je pogrešno verovao da se nalazio na „Belom bregu“ tj. na mestu praistorijskog vinčanskog tela koji je iskopavao. Gordana Marjanović-Vujović je, kako je napomenuto, ubedljivo pokazala da se manastir Vinča iz doba despota Stefana Lazarevića uopšte nije tu nalazio, već na Đakovoj strani koja je severnije, te da su ostaci onoga što je Vasić smatrao za manastir zapravo ruševine seoske grobljanske crkve (Marjanović-Vujović 1981, 1984, 99). Potom Vasić veoma sumarno opisuje srednjovekovne „starosrpske“ grobove. Piše da su svi bili orijentisani zapad–istok, s glavom na zapadu, da su pokojnici bili sahranjeni u ispruženom položaju s rukama na prsima, te da su mnogi grobovi bili „u neredu“, oštećeni kasnijim prekopavanjem, jer su se nalazili na dubinama od 0,25 do 1,15 m ispod površine. Takođe napominje da su bili ukopani u praistorijski sloj s kojim nemaju nikakve veze. Zatim u najopštijim crtama nabraja nalaze: zemljano i stakleno posuđe, srebrni i bronzani nakit, kao i srebrni i bronzani novac. Osim sklopivog krsta (verovatno enkolpiona) i jedne bronzane grivne s rombovima, druge artefakte ne opisuje, niti prilaže ikakve ilustracije. Ne navodi čak ni približan broj otkopanih grobova, njihovu numeraciju (koju je, kako smo videli, uveo 1933), kao ni kontekste nalaza. Kao da je srednjovekovnu nekropolu na Vinči iskopavao neko drugi, a ne on lično (Vasić 1938b, 368–369).

Kada je reč o hronologiji srednjovekovnih grobova s ovog lokaliteta, Vasić se dosledno držao mišljenja koje je formirao još 1906, kada je objavio slučajan nalaz „slepoočnice“ odnosno „S“ karike (Vasić 1906, 55–56). Grobovi, kako je smatrao, pripadaju periodu od 1403. godine, kada je despot Stefan osnovao manastir, pa sve do 1740. godine, kada je po istorijskim izvorima crkva zapustela (Vasić 1938b, 370). Tu hronologiju je, osim istorijskim izvorima, temeljio i na

novcima despota Stefana pronađenim u grobovima, mada je u žurnalima sve njih dosledno proglašavao novcem „Đurđa Smederevca“, tj. despota Đurđa Brankovića. Takve greške u terenskim dnevnicima nisu neuobičajene, niti se mogu Vasiću uzeti za zlo. No Vasić je, kako se pokazalo, ipak pogrešio u hronologiji grobova. Gordana Marjanović-Vujović, koja je krajem XX veka, prilikom obnovljenih istraživanja Vinče iskopavala srednjovekovnu nekropolu, pokazala je da u njoj postoji nekoliko faza sahranjivanja od VIII do XVII veka, što je dokumentovala materijalom s novijih istraživanja, ali i šturim podacima s Vasićevih iskopavanja (Marjanović-Vujović 1984, 90–91). I sam Vasić je bio svestan da se pojedini artefakti iz grobova ne slažu s njegovim datiranjem – rimski novac iz doba cara Konstanina i poznati slovenski nakit „S“ karike (slepoočničarke), (Vasić 1938b, 371). Kod „S“ karika Vasić međutim primenjuje svoj omiljeni mehanizam zasnovan na navodnom konzervativizmu i dugom trajanju pojedinih oblika materijalne kulture, pogotovo na periferiji kulturnih uticaja. Prvo navodi Brunšmidovo datiranje ovog tipa nakita (od VII do XIII veka), a potom daje svoje datiranje nalaza „S“ karika iz Vinče u XVI i XVII vek. Argumentaciji tog datiranja u čitavom radu o srednjovekovnim grobovima posvećuje najviše pažnje i prostora. Vasić, svoje datiranje obrazlaže mehanizmom sirvivala, koji je u jednom drugom radu o Vinči nazvao „poučna istrajnost“, što bi bila manifestacija dugog i kontinuiranog trajanja određenih fenomena od duboke prošlosti do savremenog doba (Vasić 1948, 163; Milosavljević i Palavestra 2016, 793–799).

Ovo je potpuno isti interpretativni model koji je Vasić koristio opravdavajući svoju hronologiju praistorijske Vinče, isprva kao naselja egejskih kolonista iz bronzanog doba, a onda menjajući mišljenje, kao jonske kolonije iz VI veka. Posebno je zanimljivo da u njegovoj interpretaciji „S“ karika, one zbog dugog trajanja nisu hronološki osetljive, ali da se, kroz čitav milenijum, mogu smatrati etničkim indikatorom. Taj Vasićev klizni hronološki mehanizam, kojim je mogao sve arheološke fenomene da rastegne, sabije, datira znatno kasnije, ili pak istovremeno s njihovim uzorima, u zavisnosti od njihovog dugog trajanja ili konzervativizma na balkanskoj periferiji, objasnili smo u drugom radu (Milosavljević i Palavestra 2016). Zanimljivo je da je isti „zakon periferije“, koji je Vasić očigledno smatrao veoma uspešnim, primenio da bi objasnio isuviše pozno (i pogrešno) datiranje „S“ karika s Vinče.

Srednjovekovni grobovi s Vinče, međutim, pokazali su jednu drugu vrstu „poučne istrajnosti“. Veliki deo nekropole ostao je, srećom, netaknut do osamdesetih godina XX veka, kada su nova istraživanja pokazala njihovu pravu vrednost i zavidan arheološki značaj (Marjanović-Vujović 1984). Gubitak informacija tokom Vasićevih istraživanja se, ipak, ne može prebregnuti, pošto su arheološka iskopavanja neponovljiv eksperiment. Prevođenje materijalnih struktura u terensku dokumentaciju predstavlja etički zahtevan proces „svedočenja“ o arheološkom zapisu, te je Vasićev način iskopavanja „loš mem“ u temelju naše discipline.

Literatura

- Babić, Staša. 2011. „Čemu još istorija arheologije?“ *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 565–577. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.1>
- Bandović, Aleksandar i Jovan Mitrović. 2015. „Od muzejskog poslužitelja do kustosa: 90 godina od smrti Ante Mudrovčić“. *Etnoantropološki problemi* 10 (3): 769–773.
- Bandović, Aleksandar. 2012. „Gustaf Kosina i koncept kulture u arheologiji“. *Etnoantropološki problemi* 7 (3): 629–648. <https://doi.org/10.21301/eap.v7i3.2>
- Borić, Dušan. 2016. “A view of Vinča from Cambridge: Minns’ reviews of the 1930s publications by Vasić”. *Istraživanja* 27: 7–32. <https://doi.org/10.19090/i.2016.27.7-32>
- Bradley, Richard. 2015. “Repeating the unrepeatable experiment”. In *Material Evidence. Learning from archaeological practice*, edited by Robert Chapman & Alison Wylie, 23–41. London: Routledge.
- Chapman, Robert and Alison Wylie. 2016. *Evidential Reasoning in Archaeology*. London: Bloomsbury.
- Ćorović-Ljubinković, Mirjana. 1983. „Srednjovekovna arheologija u Srbiji između dva svetska rata“. U *Spomenica Srpskog arheološkog društva 1883–1983*, uredio Nikola Tasić, 27–40. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Garašanin, Milutin. 1973. *Praistorija na tlu SR Srbije*. Beograd: Srpska književna zadruka.
- Jovanović, Borislav. 1963. „Les groupes de civilisation de l’âge métaux à Vinča“. *Archaeologia Iugoslavica* IV: 19–24.
- Jovanović, Borislav. 1984. „Stratigrafija“. U *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, uredio Stojan Čelić, 23–34. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Jevtić, Miloš, Miodrag Sladić i Miroslav Lazić. 2006. *Židovarsko blago. Ostava srebrnog nakita iz naselja Skordiska*. Vršac: Gradski muzej Vršac.
- Kaninia, Eriphyle and Stine Schierup. 2017. “Vroulia Revisited. From K.F. Kinchs excavations in the early 20th century to the present archaeological site”. In *Proceedings of the Danish Institute at Athens* vol. VIII, edited by Kristina Winther, Jacobsen Rune Frederiksen and Søren Handberg, 89–129. Athens: Danish Institute at Athens.
- Kinch, Karl Frederik. 1914. *Fouilles de Vroulia (Rhodes)*. Berlin: Goerg Reimer, librairie-éditeur et imprimeur.
- Kovačević, Jovan. 1949. „Slovenske i srpske starine u Vinči kraj Beograda i manastir Vinča“. *Muzeji* 3–4: 114–128.
- Lucas, Gavin. 2012. *Understanding the Archaeological Record*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lucas, Gavin. 2019. *Writing the Past. Knowledge and Literary Production in Archaeology*. London: Routledge.
- Marjanović-Vujović, Gordana. 1981. „Gde je bio manastir Vinča u Vinči“. *Starinar* XXXI/1980: 193–202.
- Marjanović-Vujović, Gordana. 1983. „Razvoj nacionalne arheologije“. U *Spomenica Srpskog arheološkog društva 1883–1983*, uredio Nikola Tasić, 83–89. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Marjanović-Vujović, Gordana. 1984. „Srednjovekovna Vinča“. U *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, uredio Stojan Čelić, 87–106. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Marjanović-Vujović, Gordana. 1986. „Prilog proučavanju istorijata istraživanja srednjovekovnih nekropola u Srbiji“. *Starinar* XXXVI/1985: 105–114.

- Milosavljević, Monika. 2015. „Koncept drugosti varvarstva i varvarizacije u srpskoj arheologiji“. Doktorska dis. Filozofski fakultet: Univerzitet u Beogradu.
- Milosavljević, Monika i Aleksandar Palavestra. 2016. „Vasićev zakon periferije“. *Etnoantropološki problemi* 11(3): 775–808. <https://doi.org/10.21301/eap.v11i3.7>
- Nikolić, Dubravka. 2006. “On the Issue of Fortifications at Vinča”. *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 22: 9–22.
- Nikolić, Dubravka i Jasna Vuković. 2008. „Od prvih nalaza do metropole kasnog neolita, otkriće Vinče i prva istraživanja“. U *Vinča, praistorijska metropola*, uredila Dubravka Nikolić, 39–86. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.
- Novaković, Predrag. 2015. *Historija arheologije u novim zemljama Jugoistočne Evrope*. Sarajevo: Univerzitet u Sarajevu.
- Palavestra, Aleksandar. 2011. „U službi kontinuiteta. Etno-arheologija u Srbiji“. *Etnoantropološki problemi* 6 (3): 579–606. <https://doi.org/10.21301/eap.v6i3.2>
- Palavestra, Aleksandar. 2012. „Vasić pre Vinče (1900–1908)“. *Etnoantropološki problemi* 7 (3): 649–679. <https://doi.org/10.21301/eap.v7i3.3>
- Palavestra, Aleksandar. 2013. „Čitanja Miloja M. Vasića u srpskoj arheologiji“. *Etnoantropološki problemi* 8 (3): 681–715. <https://doi.org/10.21301/eap.v8i3.4>
- Palavestra, Aleksandar. 2020. *Usamljeni arheolog. Terenski metod Miloja M. Vasića*. Beograd (u štampi).
- Palavestra, Aleksandar i Monika Milosavljević. 2016. „Hiperboreja u srpskoj arheologiji“. *Arhaika* 4: 118–140.
- Pruitt, Tera. 2011. “Authority and the Production of Knowledge in Archaeology”. PhD diss. University of Cambridge.
- Srejski, Dragoslav. 1984. „Miloje M. Vasić, tvorac srpske arheološke nauke“. *Starinar n. s.* XXXV: 25–32.
- Stefanović, Sofija, Jelena Jovanović, Maja Miljević, Saša Živanović. 2016. „Starčevačka grupna grobnica na Vinči ili mesto neolitskog zločina?“. U *XXXIX godišnji skup Srpskog arheološkog društva, Vršac, 2–4. 6. 2016. Program, izveštaji i apstrakti*, priredili Adam Crnobrnja i Vojislav Filipović, 88. Beograd: Srpsko arheološko društvo.
- Tasić, Nikola. 1984. „Naselje vatinske kulture“. U *Vinča u praistoriji i srednjem veku*, uredio Stojan Čelić, 76–83. Beograd: Srpska akademija nauka i umetnosti.
- Tasić, Nenad, Miroslav Marić, Christopher Bronk Ramsey, Bernard Kromer, Alistair Barclay, Alex Bayliss, Nancy Beavan, Bisserka Gaydarska, Alasdair Whittle. 2015. “Vinča Belo Brdo Serbia: The times of a tell”. *Germania* 93: 1–75.
- Todorović, Jovan. 1971. *Katalog praistorijskih predmeta*. Beograd: Muzej grada Beograda.
- Vasić, M. Miloje. 1906. „Starosrpska nalazišta u Srbiji“. *Starinar n.r.* 1: 39–88.
- Vasić, M. Miloje. 1909. „Narodni muzej u 1908. god. A. Istorijsko-umetnički odeljak“. *Godišnjak Srpske kraljevske akademije XXII*: 147–179.
- Vasić, M. Miloje. 1928. *Žiža i Lazarica. Studije iz srpske umetnosti srednjeg veka*. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
- Vasić, Miloje M. 1932. *Praistorijska Vinča I. Industrija cinabarita i kosmetika u Vinči*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.
- Vasić, Miloje M. 1936a. *Praistorijska Vinča II. Oblici grobova. Mistične oči. Igra na tabli. Datovanje Vinče*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.
- Vasić, Miloje M. 1936b. *Praistorijska Vinča IV. Keramika*. Beograd: Državna štamparija Kraljevine Jugoslavije.

- Vasić, Miloje M. 1938a. „Dunavska Dolina i Italija u gvozdenom dobu“. *Starinar* XIII: 3–40.
- Vasić, Miloje M. 1938b. „Starosrpski grobovi oko crkve manastira Vinče“. *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* XVIII: 366–374.
- Vasić, Miloje M. 1948. „Jonska kolonija Vinča“. *Zbornik Filozofskog fakulteta u Beogradu* I: 85–224.
- Vasić, Miloje M. 1950. „Kroz kulturni sloj Vinče I, II“. *Spomenik Srpske akademije nauka Odeljenje društvenih nauka, nova serija* 100/2 (1): 1–87.
- Vassits, Miloje M. 1910. „Die Hauptergebnisse der praehistorischen Ausgrabung in Vinča im Jahre 1908“. *Praehistorische Zeitschrift* II: 23–39.

Arhivska građa

- Foto-dokumentacija i planovi sa arheoloških iskopavanja Vinče pod rukovodstvom Miloja M. Vasića, Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, *Fond Miloje M. Vasić*
- „Skicen blok 1“, Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, *Fond Miloje M. Vasić*
- „Skicen blok 2“, Arheološka zbirka Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, *Fond Miloje M. Vasić*
- Žurnal, 1911 – terenski dnevnik sa arheoloških iskopavanja Vinče u rukopisu, Narodni muzej u Beogradu
- Žurnal, 1912 – terenski dnevnik sa arheoloških iskopavanja Vinče u rukopisu, Narodni muzej u Beogradu
- Žurnal, 1931 – terenski dnevnik sa arheoloških iskopavanja Vinče u rukopisu, Narodni muzej u Beogradu
- Žurnal, 1933 – terenski dnevnik sa arheoloških iskopavanja Vinče u rukopisu, Narodni muzej u Beogradu

Aleksandar Palavestra
Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Monika Milosavljević
Department of Archaeology
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

Vinča Burials in the Research of Miloje M. Vasić

Miloje M. Vasić (1869–1956) is considered to be the founding father of Serbian archaeology. This paper directly challenges, as based on detailed archival research, the prevailing view that his excavation of the Vinča archaeological site is a model standard for Serbian archaeology. Instead, Vasić's handling of the

excavation was selective, non-systematic and destructive when viewed today from the perspective of modern practices.

Vasić originally gained authority based on the discovery of Vinča, a prehistoric archaeological site that contains layers from the Neolithic to the middle ages. In his zeal to uncover “prehistory”, he deliberately ignored the other archaeological layers present. The most significant example of neglected archaeological remains is his excavations of Vinča’s medieval cemetery where he did not document observations systematically. This prioritization of the importance of one archaeological period over another was reflected in the further development of archaeology in Serbia, so that medieval archaeology was treated as marginal and second-rate compared to others.

The aim of this paper, therefore, is to contextualize Vasić’s approach through the methods used in the history of archaeology. The key research question thereof is how Miloje M. Vasić failed to document the burials at the Vinča site, which is the consequent reason why there is little to no documented evidence of them.

The theoretical and methodological basis of the analysis is based on the approach of Gavin Lucas who views the creation of the primary field documentation as testimony. Lucas notes that the debate concerning knowledge production had drifted from merely an epistemological issue to a phenomenon centered around archaeological practice. Here the key questions have come to concern the social and material setting of knowledge production and not the objective coherence of the argument.

Burials that were noted in Vasić’s documentation are categorized into four groups: 1) unwanted or medieval burials; 2) incidental burials originating from prehistory 3) an “ossuary” from Vinča containing nine skeletons and 4) imagined multiple cremations based on one found cremation. Therefore, even while documenting several “lateral” prehistoric graves, he entirely omitted any thorough documentation of the medieval cemetery, considering them of less import.

If there is any lesson that may be learned from this journey through the history of archaeological practice, it is that archaeological documentation as a form of testimony should be done ethically, adequately and responsibly. It should not be done according to the practices of the “bad science” of its founding-fathers.

Keywords: history of ideas, archaeological documentation, excavations, graves, Vinča, Middle Ages, archival material

Tombes de Vinča dans les recherches de Miloje M. Vasić

Miloje M. Vasić (1869–1956) est considéré comme le père fondateur de l’archéologie serbe. Ce travail, fondé sur les recherches d’archives détaillées, conteste la position que sa méthode de fouilles archéologiques présente le mo-

dèle standard de l'archéologie serbe. Observée de la perspective des pratiques archéologiques modernes, la direction des fouilles par Vasić était plutôt sélective, non systématique et destructive. L'autorité initiale de Vasić est basée sur sa découverte de Vinča, site préhistorique qui contient des couches depuis le Néolithique jusqu'au Moyen âge. Dans son désir de découvrir « la préhistoire » il a consciemment ignoré les autres couches archéologiques présentes. Les fouilles du cimetière médiéval à Vinča, dont les observations systématiques documentées manquent, présentent l'exemple le plus connu de négligence des restes archéologiques. Cette priorité attribuée à une période par rapport à une autre a influé sur le développement ultérieur de l'archéologie en Serbie, l'archéologie médiévale étant traitée de marginale et de second ordre comparée aux autres.

L'objectif de ce travail est de contextualiser l'approche de Vasić en utilisant les méthodes de l'histoire de l'archéologie. La question de recherche clé est : comment Miloje M. Vasić a manqué de documenter les tombes de Vinča, ce qui est la raison conséquente de l'absence de leur documentation. L'analyse se base théoriquement et méthodologiquement sur l'approche de Gavin Lucas qui considère la création de la documentation primaire sur le terrain comme témoignage. Lucas remarque que le débat sur la production des savoirs était passé des questions épistémologiques à la pratique archéologique. La question clé se rapporte aux bases matérielles et sociales pour la production des savoirs et non pas à la cohérence des arguments.

Les tombes notées dans la documentation de Vasić sont classées dans quatre groupes : 1) tombes non désirées ou médiévales; 2) tombes accidentelles datant de la préhistoire; 3) « ossuaire » de Vinča où neuf squelettes ont été trouvés; 4) tombes inventées des défunts incinérés. En d'autres termes, même quand il a documenté quelques tombes préhistoriques « latérales », la documentation détaillée sur le cimetière médiéval est entièrement omise puisque Vasić le considérait de moindre importance.

Si la morale provenant de ce voyage à travers l'histoire de la pratique archéologique existe, c'est que la documentation archéologique en tant que forme de témoignage doit être exécutée de manière éthique, adéquate et responsable. On ne devrait pas l'approcher suivant la pratique de « la mauvaise science » des pères fondateurs.

Mots-clés : histoire des idées, documentation archéologique, fouilles, tombes, Vinča, Moyen âge, matériel d'archives

Primljeno / Received: 29. 6. 2020.

Prihvaćeno / Accepted for publication: 11. 8. 2020.